ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНЕ ДЕФІНІЦІЮВАННЯ КОНЦЕПТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ

Демченко Н.Д.
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна

Сучасна лінгвістика позначена багатовекторністю досліджень, що спричинена новою парадигмою наукового знання, постульованого наукою кінця XX – поч. XXI ст. Так, у когнітивній лінгвістиці пріоритетною є проблематика, пов'язана з концептуалізацією дійсності, антропоцентричністю, подієвістю тексту, а провідними стають такі поняття, як «концепт», «концептосфера», «картина світу», «мовна особистість». Наприкінці 90-х років XX ст. у складі когнітивної лінгвістики виокремлюється нова галузь – лінгвоконцептологія, метою якої став опис концептів і мовних засобів їх репрезентації.

Основним інструментарієм опису МКС у термінах сучасної когнітивної лінгвістики й лінгвокультурології, лінгвоконцептології є термін «концепт», який на сьогодні має кілька дефініцій, які здебільшого не суперечать, а доповнюють одна одну. Згідно з деякими тлумаченнями, концепт – це: 1) «об'єктивно існуюче у свідомості людини перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, на відміну від понять і значень як продуктів наукового опису (конструктів)» [2, с. 25]; 2) «культурно позначений вербалізований смисл, представлений у плані вираження цілою низкою своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму» [1, с. 47]; 3) «інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості і позасвідомого» [9, с. 256]; 4) «одиниця

колективного знання/свідомості (що апелює до вищих духовних цінностей), яка має мовне вираження і відзначається культурною специфікою» [1, с. 48].

У сучасній лінгвістиці виокремлюється кілька напрямів осмислення терміна «концепт»: 1) лінгво-логіко-філософський (Н. Арутюнова, К. Голобородько, В. Дем'янков); 2) психолінгвістичний (О. Залевська, О. Кубрякова, Р. Фрумкіна); 3) лінгвокультурологічний (С. Воркачов, І. Голубовська, В. Карасик, Р. Кісь, В. Кононенко, О. Левченко, О. Селіванова, Ю. Степанов); 4) лінгвопсихологічний (В. Іващенко).

Причина відмінностей у дефініціюванні терміна «концепт» через близькі поняття (значення, поняття, смисл), очевидно, полягає в неспіввіднесеності термінів на позначення відповідних понять у різних науках – філософії, логіці, психології, культурології, лінгвістиці (В. Карасик, І. Кобозева, М. Нікітін, О. Селіванова). Термін «концепт» об'єднує різні напрями сучасних гуманітарних досліджень, що вивчають «мову думки» – передусім, когнітивну психологію, когнітивну лінгвістику, етно- та психолінгвістику, лінгвокультурологію, лінгвоконцептологію, дискурсологію. Саме через це він отримав статус «парасолькового терміна». На думку О. Селіванової [8, с. 112], одним із найбільш реалістичних є визначення концепту, подане О. Кубряковою: «концепт (concept, konzept) – термін, який служить поясненню одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини: оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (lingwa mentalis), усієї картини світу, відображеної в людській психіці. Поняття концепту всієї картини світу відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина в процесі мислення і які відображають зміст досвіду й знання, зміст результатів усієї людської діяльності і процесів пізнання світу у вигляді деяких «квантів знання» [3, с. 90].

Відмінності в дефініціюванні концепту зумовлюються релевантними ознаками, які покладені в основу визначення. Учені одностайно підтримують твердження про безперечний зв'язок мови й культури, однак по-різному

визначають роль мови у формуванні концепту, що пояснюється складністю й багатовимірністю структури концепту, до складу якої, окрім понятійної основи, входить і соціо-психо-культурний складник, який не стільки мислиться, скільки переживається мовцями, він включає асоціації, емоції, оцінки, національні образи й конотації, характерні для певної культури. Саме це зумовлює поліпарадигмальну орієнтованість учених при дослідженні концепту: «Незалежно від того, прихильником якої точки зору є той чи інший лінгвіст, він ніколи не зациклюється на якійсь одній властивості концепту. У кінцевому підсумку провідною ознакою останнього визнається певне ідеальне начало (знання, інформація, психіка, ментальність) – своєрідний енергетичний ореол, що перекидає місток між мовою і національним світосприйняттям» [6, с. 48].

Підсумовуючи осмислення поняття «концепт» у лінгвістиці, треба зазначити, що майже всі вчені в дослідженнях концепту сходяться на триєдиному зв'язку «людина – мова – культура», адже концепт близький до «поняття наївної філософії», що є результатом взаємодії факторів національної традиції, фольклору, релігії, ідеології, життєвого досвіду, образів мистецтва, відчуттів та системи цінностей.

На нашу думку найбільш повним є визначення, подане З. Поповою і Й. Стерніним: концепт – це дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мисленнєвого коду людини, має відносно впорядковану внутрішню структуру, являє собою результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості й суспільства і несе комплексну, енциклопедичну інформацію про предмет і явище, яке відбиває, про інтерпретацію певної інформації суспільною свідомістю і ставлення суспільної свідомості до певного явища чи предмета [5, с. 34]. Мовна структура виступає як один із наважливіших експлікаторів концептів. На вербальному рівні концепт може позначатися словом, словосполученням чи фразеологізмом.

У сучасній лінгвістиці неоднорідною є й класифікація концептів, що зумовлено різними ознаками, які лягли в її основу. Зокрема, В. Маслова виділяє такі групи концептів: 1) світ («простір», «час», «число», «батьківщина»,

«туманний ранок», «зимовий вечір»); 2) стихії і природа («вода», «вогонь», «дерево», «квіти»); 3) уявлення про людину («новий росіянин», «інтелігент», «геній», «дурень», «юродивий»); 4) моральні концепти («совість», «сором», «гріх», «правда», «істина», «щирість»); 5) соціальні поняття й відносини («свобода», «воля», «дружба», «війна» тощо); 6) емоційні концепти («щастя», «радість»); 7) світ артефактів («храм», «дім», «геральдика»); 8) концептосфера наукового знання («філологія», «математика» тощо); 9) концептосфера мистецтва («архітектура», «живопис», «музика», «танець» тощо) [4, с. 75].

А. Приходько виокремлює логіко-філософські концепти, які відображають єдиний для всіх когнітивний процес і несуть інформацію про класи об'єктів («річ», «кількість», «причина», «час», «віра», «душа», «дух», «життя», «смерть», «доля», «вічність» та ін.); морально-етичні концепти, які «не тільки відображають загальні уявлення людства про морально-етичні цінності, а й приписують норми поведінки у світі й суспільстві («добро», «зло», «гріх», «обов'язок», «честь», «правда», «істина», «свобода», «воля» та ін.)»; гуманітарні концепти, що відображають місце й роль людини в лінгвокультурній і соціокультурній картинах світу («друг», «ворог», «герой», «боягуз», «хазяїн», «раб», «інтелігент», «аристократ», «відмінник», «дурень», «цар», «султан», «гетьман», «козак»); культурно-специфічні концепти включають у себе артефактні («дім», «юрта», «пагода»), ритуальні («Великдень», «Різдво», «Рамадан», «Саббат»), конфесійні («церква», «мечеть», «синагога», «храм», «вівтар», «хрест» та ін.) концепти, а також концепти-символи (Баба Яга, Василіса Премудра, Обломов, Наталка Полтавка, Шевченко, Толстой); концепти етно-психо-культурного порядку становлять типово українські «воля», «доля», «лихо» та ін. [7, с. 277]. Серед концептів виокремлюються концепти антропоморфного порядку, що «мають пряме відношення до психічних і фізіологічних станів людини, які стосуються її здатності реагувати на подразники зовнішнього світу й переносити їх на свій внутрішній світ» [7, с. 278]. Це, зокрема, емоційні концепти («радість», «задоволення», «спокій», «депресія», «образа», «страх» та ін.), фізіологічні

концепти («бадьорість», «здоров'я», «сон», «неушкодженість», «голод», «спрага»); біосоціальні («чоловік», «жінка», «мати», «брат» та ін.) і біовітальні («дитинство», «молодість», «старість» та ін.).

Класифікація може здійснюватися й на підставі того, в якому дискурсі (політичному, рекламному, релігійному, педагогічному, медичному) функціонує концепт. Отже, будучи багатомірним поняттям, концепт включає в себе емоційні складники й раціональні, конкретні й абстрактні, універсальні й етнічні, загальнонаціональні й індивідуально-особистісні складники, урахування яких й уможливлює його опис. Вагоме місце в цьому процесі посідає й опис способів омовлення концепту.

Література:

1. Воркачёв С.Г. Концепт счастья : понятийный и образный компоненты. *Известия РАН СЛЯ*, 2001. Т. 60. № 6. С. 47–58.

2. Залевская А. А. Введение в психолингвистику. Москва. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. 382 с.

3. Краткий словарь когнитивных терминов : под общ. ред. Е. С. Кубряковой. Москва : Изд-во филол. факультета МГУ, 1996. 245 с.

4. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пос. для філол. 2-е изд., испр. Москва : Флинта : Наука, 2006. 294 с.

5. Попова З. Д. Стернин И. А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие. Москва : АТС : Восток – Запад, 2007. 314 с.

6. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно- дискурсивній парадигмі лінгвістики : монографія. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.

7. Приходько А. Н. Лингвокогнитивная таксономия концептов: типы и классы. *Одиниці та категорії сучасної лінгвістики*: *збірник статей, присвячений ювілею В.Д.Каліущенка.* Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. С.270–283.

8. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология. Киев: Фитосоциоцентр, 2000. 248 с.

9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля–К, 2006. 716 с.